

Анастасія ГЕНЕРАЛОВА

Національний університет “Львівська політехніка”,
аспірантка кафедри міжнародного та кримінального права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
anastasiya.y.heneralova@lpnu.ua
ORCID: 0009-0009-6273-8549

НЕПРАВОМІРНА ПОВЕДІНКА НЕПОВНОЛІТНІХ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ПРОТИДІЇ

<http://doi.org/10.23939/law2025.45.023>

© Генералова А., 2025

Неправомірна поведінка неповнолітніх належить до складних соціально-правових явищ, оскільки вона негативно впливає не лише на юних правопорушників, а й на суспільство загалом. Неповнолітній вік зумовлений браком соціального досвіду, здатністю правильно оцінити певні життєві проблеми, нерозвиненістю фізіологічного та психологічного стану.

У статті розглянуто основні чинники, які так чи інакше спонукають молодь до правопорушень, зокрема із сімейними обставинами, особливостями соціального середовища, психологічними та економічними труднощами. Також у статті описано основні форми прояву неправомірних дій, зокрема адміністративні проступки, злочини кримінального характеру, девіантну поведінку та випадки правопорушень в інтернет-просторі. Окремо наголошено на специфіці правового регулювання відповідальності неповнолітніх в Україні, де враховуються їхній вік і соціальний статус.

У статті досліджено особистісні риси підлітків-правопорушників, зокрема недостатній рівень правової свідомості, деформацію моральних орієнтирів, емоційну нестабільність, схильність до підвищеної агресії та пошуку ризику. Виокремлено ключові фактори, що формують підґрунтя для протиправної поведінки серед неповнолітніх: соціально-економічні проблеми (низький рівень життя, безробіття батьків, обмежений доступ до якісної освіти й дозвілля), а також сімейне неблагополуччя, яке може виявлятися у браку належного виховання, проявах насильства, зловживанні алкоголем і зневазі до дитячих потреб. Увагу зосереджено й на психологічних чинниках підліткового періоду, серед яких прагнення до самоствердження, тиск з боку референтних груп та невизначеність у системі власних цінностей.

Чимала частина роботи присвячена заходам профілактики: йдеться про посилення ролі сімейного виховання, впровадження правової освіти в шкільних програмах, активізацію соціальних служб, розширення позашкільної діяльності та розроблення дієвих механізмів ресоціалізації. Підкреслюється важливість комплексного підходу, що передбачає спільну взаємодію між органами державної влади, громадськими об'єднаннями, навчальними закладами та родинами.

Запропоновані кроки покликані не тільки зменшити рівень правопорушень серед підлітків, а й забезпечити їхню повноцінну соціалізацію, що має стати підґрунтям для формування правосвідомого покоління.

Ключові слова: неповнолітні, правопорушення, неправомірна поведінка, профілактика, правове регулювання, ресоціалізація.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство дедалі гостріше відчуває загрозу неправомірної поведінки неповнолітніх, що потребує ґрунтовного дослідження й пошуку дієвих рішень. Підлітковий вік – період активного формування особистості, тому молодь особливо вразлива до дії різних негативних чинників: від сімейних конфліктів і нестабільної економіки до недостатньої уваги з боку освітніх установ та суспільства загалом. Наявність таких проблем може зумовити розвиток девіантної поведінки, яка нерідко переростає в адміністративні або навіть кримінальні порушення. Зважаючи на імпульсивність, емоційну нестабільність і обмежений життєвий досвід підлітків, вони часто не можуть повною мірою усвідомити наслідки власних вчинків і взяти на себе відповідальність за них.

Важливий також вплив соціального оточення, зокрема коли підлітки зростають у криміногенних районах, позбавлені позитивних взірців чи перспектив для розвитку. Водночас чинні правові механізми й система соціальної підтримки далеко не завжди дають змогу вчасно запобігти правопорушенням або забезпечити ефективну ресоціалізацію тих, хто вже встиг порушити закон. Тому питання вивчення причин, форм прояву та методів профілактики неправомірної поведінки серед молоді є ключовим для розвитку суспільства, адже саме виховання й підтримка нового покоління визначають його майбутнє.

Аналіз дослідження проблеми. Протягом останніх років проблематика неправомірної поведінки неповнолітніх привертає посилену увагу українських науковців, серед яких варто виокремити праці О. Андреева, С. Белічевої, І. Даньшина, Р. Бундза, А. Закалюка, В. І. Шакуна та багатьох інших. Завдяки їхнім дослідженням вдалося збагатити наукові уявлення про глибину та багатогранність цього явища, а також з'ясувати, що на формування поведінкових моделей підлітків істотно впливають військові конфлікти, економічна турбулентність і масштабні трансформації у суспільних відносинах.

Статистичні дані останніх років свідчать про зростання кількості тяжких злочинів серед неповнолітніх, посилення групових порушень, а також про появу нових форм протиправних дій, пов'язаних із сучасними технологіями. Така ситуація потребує не лише переосмислення традиційного підходу до профілактики, а й розроблення нових, ефективніших механізмів протидії вказаним загрозам.

Метою цієї статті є проаналізувати актуальні тенденції у сфері правопорушень, скоєних неповнолітніми, визначити ключові фактори, що впливають на таку поведінку, а також запропонувати комплекс профілактичних заходів, здатних врахувати специфіку сучасного українського контексту.

Виклад основного матеріалу. Неправомірна поведінка неповнолітніх є багатогранним явищем, що розвивається під впливом сукупності соціальних, психологічних, економічних та культурних чинників [1]. Як засвідчують дослідження [1; 2], воно може набувати різноманітних форм – від дрібних адміністративних проступків до тяжких кримінальних діянь. Однією з основних причин проблеми вважають порушення у процесі соціалізації підлітків, які на тлі внутрішніх та зовнішніх чинників (недостатній життєвий досвід, емоційна нестабільність, вплив складного оточення) можуть схилитися до необдуманих вчинків, і основну функцію у здійсненні заходів з виявлення причин, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми, відіграє Національна поліція України, а саме підрозділ ювенальної превенції [3]. Важливим моментом залишається той факт, що неповнолітні перебувають

у періоді становлення власної особистості, і відсутність належного керівництва, підтримки з боку дорослих чи державних інституцій часто підсилює ризик формування девіантної поведінки.

Сімейне середовище й досі визнається одним із найвагоміших чинників, що впливають на характер підлітка. Якщо батьки не надають достатньої уваги дитині, в родині поширене насильство чи існують конфлікти, то значно підвищується ймовірність формування антисоціальних установок. Представники старшого покоління (батьки, вчителі, оточення), без належного рівня правового виховання не мають змоги виховати повноцінну в цьому аспекті молоду людину. Негативні приклади дорослих та брак емоційної підтримки здатні деформувати моральні орієнтири молодшої людини, змушуючи її шукати визнання поза сім'єю та часто потрапляти у середовище з протиправною моделлю поведінки, але дуже часто життєвий досвід старшого покоління не є запорукою успішного виховання правосвідомої дитини [1]. На особливому місці – дисфункціональні сім'ї, в яких батьки не забезпечують ані належного виховання, ані базових потреб розвитку дитини. У таких ситуаціях надзвичайно важливо організувати роботу соціальних служб, що мають надавати психологічну і консультативну допомогу, аби мінімізувати ризики посилення девіантних тенденцій серед підлітків. Про особливості й потреби підліткового віку важливо розмовляти з батьками, наприклад у школі, на онлайн-платформах, де професіонали роблять акцент на нетипових ознаках у поведінці підлітків, які потребують додаткової уваги. Загалом це такі ознаки, які мають насторожити батьків: пригнічений настрій (дратівливість); надмірна тривожність; раптова тривога за близьких чи за своє здоров'я; розлади здоров'я; зниження апетиту або, навпаки, неконтрольоване його підвищення; порушення сну; замкнутість; уникнення спілкування з однолітками чи батьками; порушення стосунків з однолітками, вчителями та батьками; різке зниження рівня успішності; нові знайомства і різка зміна поведінки; девіантна й делінквентна (неправомірна) поведінка. Батькам треба бути уважними, терплячими, ставитися до дітей з розумінням.

Соціальні чинники також відіграють істотну роль у формуванні протиправної поведінки. Зокрема, основними проявами її будуть загострення соціальної нерівності, антигромадянський спосіб життя, недостатній рівень правосвідомості та правових знань, проживання в криміногенних районах, брак позитивних зразків для наслідування, погані побутові умови та брак можливостей для самореалізації створюють підґрунтя для прийняття хибних рішень. Однолітки зі сформованою девіантною поведінкою можуть ставати каталізаторами, залучаючи інших до правопорушень. Важливо брати до уваги й розвиток інформаційно-комунікаційних технологій: інтернет та соціальні медіа можуть слугувати як позитивним майданчиком для саморозвитку, так і простором, де поширюються небезпечні для підлітків контент і схеми протиправної діяльності. Так, за даними, все частіше спостерігаються випадки кібербулінгу, шахрайства, незаконної торгівлі речовинами через інтернет тощо, що є новим викликом для правоохоронних органів і освітян [2].

Таблиця 1

Основні причини неправомірної поведінки неповнолітніх

Категорія причин	Опис	Приклади
Сімейні	Брак уваги, насильство, негативний приклад батьків	Дисфункціональні сім'ї, конфлікти між батьками
Соціальні	Вплив асоціальних груп, криміногенне середовище	Проживання в неблагополучних районах, участь у сумнівних компаніях
Економічні	Бідність, соціальна нерівність	Недостатній дохід сім'ї, брак коштів на освіту
Психологічні	Емоційна нестабільність, низький рівень самоконтролю	Імпульсивність, пошук ідентичності
Освітні	Недостатня правова освіта, низька увага до морального виховання	Брак правових програм у школах

Серед психологічних особливостей підліткового віку, що підвищують ризик правопорушень, дослідники відзначають емоційну нестабільність, прагнення самоствердитися, пошук свого місця в колективі і вплив референтних груп, часто такі діти не приховують своєї антисоціальної спрямованості поведінки (паління, вживання алкогольних напоїв, дрібні крадіжки, зухвалість, жорстокість тощо) [4]. Неповнолітні не усвідомлюють повною мірою наслідків своїх дій, а брак стресостійкості чи невміння розв'язувати конфлікти та життєві проблеми штовхають їх до обрання неправомірної форми поведінки. Військова агресія, економічні кризи та загальна турбулентність суспільства провокують поведінку бунтарства, деякою мірою спротиву та незгоди з обставинами у неповнолітніх осіб. Зазначені чинники можуть додатково посилювати ці тенденції, адже молодь опиняється в умовах невизначеності й підвищеної тривоги, що призводить до нехтування нормами права і суспільної моралі, тому на такі обставини потрібно швидко реагувати [5].

Економічні чинники розвитку мають вирішальне значення на формування характеру дитини та на його поведінку в суспільстві [2]. Соціальна нерівність, бідність чи брак якісної освіти та культурного розвитку часто призводять до того, що молодь, не побачивши альтернативи, звертається до протиправних методів здобуття прибутку. Згідно з [2], ідентифікація першопричин правопорушень полягає в усвідомленні нерівних стартових можливостей та несправедливих соціальних умов, які формують у підлітків переконання, що законний спосіб досягти успіху недоступний для них.

Правове регулювання неправомірної поведінки неповнолітніх у сучасній Україні орієнтоване на врахування вікових і психологічних особливостей підлітків. Превентивні органи Національної поліції України повинні звернути особливу увагу на неповнолітніх осіб як одну з найуразливіших категорій в час війни [5].

Таблиця 2

Форми прояву неправомірної поведінки неповнолітніх

Тип неправомірної поведінки	Характеристика	Приклади
Адміністративні правопорушення	Дії, що порушують адміністративні норми	Хуліганство, дрібні крадіжки
Кримінальні дії	Дії, що порушують кримінальне законодавство	Крадіжки, грабежі, наркоторгівля
Девіантна поведінка	Соціально неприйнятна поведінка без порушення законів	Проголи школи, вживання алкоголю
Інтернет-злочини	Використання цифрових платформ для протиправних дій	Кібербулінг, шахрайство

Освітні заклади є вагомим ланкою в профілактиці правопорушень. Взаємодія між педагогами, центрами проживання тимчасово переміщених, волонтерами, психологами є дуже важливою [5]. Зокрема, організація правових матеріалів та створення відеокурсів, фільмів, комп'ютерних програм, інтерактивних занять із морального виховання та реалізація проєктів правової освіти дітей здатна допомогти школярам усвідомити свої права, обов'язки й соціальні ролі [1]. У цьому контексті важливим постає досвід європейських країн, який передбачає раннє виявлення "групи ризику" та проведення індивідуальних консультацій уже на етапі початкового виникнення девіантних проявів [4]. На особливу увагу заслуговує й робота з підлітками серед учнів ДПНЗ, зокрема надання правових консультацій педагогами під час викладання навчального процесу; організація вікторин, тематичних уроків (для молодших школярів); зустрічі з працівниками правоохоронних органів, які можуть відбуватися за місцем навчання дітей або за місцем роботи правоохоронців (екскурсії до таких органів, дорожніх станцій патрульної поліції, організацій) [3].

Роль сім'ї у запобіганні неправомірній поведінці є надзвичайною важливою, адже батьки мають забезпечити емоційну підтримку та бути прикладом для наслідування моральних принципів, які прийнятні у суспільстві [1]. Недостатнє спілкування та недовірливі стосунки часто призводять до пошуку альтернативного “авторитету” на вулиці чи у віртуальному просторі. Соціальні служби повинні втручатися в ситуації сімейної кризи якомога раніше, пропонуючи психологічну допомогу, правові консультації, а також методичні рекомендації для батьків.

Інноваційні підходи до профілактики правопорушень містять цифрові платформи для поширення навчальних матеріалів, правових порад і психологічної допомоги. Активна взаємодія у соціальних мережах може не лише стримувати негативний вплив, а й надавати підліткам позитивні приклади та корисну інформацію [2]. Такий підхід засвідчує перспективи розвитку правової культури молоді й формування здорових поведінкових моделей. Ключовим залишається комплексний погляд на проблему, це, зокрема, робота з родинами, оптимізація правової системи та залучення різноманітних організацій, здатних пропонувати позитивні альтернативи для розвитку підлітків.

Висновки. Отже, неправомірна поведінка неповнолітніх – це складна, багатовимірна проблема, яка охоплює сімейні, соціальні, психологічні та економічні аспекти. Порушення норм поведінки у дітей та підлітків часто призводять до кримінальної або адміністративної відповідальності і виникають з багатьох різних факторів. Унаслідок цього суспільство втрачає в неповнолітніх повноцінну зміну поколінь.

На формування протиправних моделей поведінки серед молоді істотно впливають дисфункціональні сім'ї, асоціальні групи, брак якісної освіти та морально-правового виховання, а також економічні чинники, що обмежують доступ до ресурсів і можливостей для самореалізації. Підлітковий вік із характерними для нього емоційною нестабільністю та пошуком ідентичності додатково підсилює ризик виникнення девіантних установок, особливо в контексті загальної соціальної невизначеності.

Для успішної профілактики правопорушень потрібно вдосконалювати законодавство у сфері ювенальної юстиції й запроваджувати державні програми підтримки сімей “групи ризику”. Важливим кроком залишається створення єдиної системи моніторингу й обліку, що дасть змогу краще відстежувати динаміку злочинності серед молоді та вчасно реагувати на нові загрози. Значної уваги потребує і питання професійної підготовки фахівців, які працюють із підлітками (соціальні працівники, педагоги, психологи, поліцейські), оскільки їхня компетентність і вміння взаємодіяти з молоддю визначають ефективність профілактичних заходів.

Перспективним напрямом удосконалення системи превенції є поєднання класичних форм роботи (воркшопи, гуртки, спортивні секції) зі застосуванням інноваційних технологій (онлайн-курси, мобільні додатки, відеоблоги з правового виховання). Практика європейських держав [4] підтверджує, що врахування інтересів підлітків і залучення їх до суспільно корисної діяльності зменшують ризик девіантної поведінки та сприяють формуванню правосвідомих громадян. Успішна ресоціалізація неповнолітніх правопорушників потребує тісної взаємодії сім'ї, освітніх і державних інституцій, що унеможливило б повторне залучення підлітків до кримінального середовища. Отже, лише завдяки системному підходу, що поєднує профілактику, правове регулювання та підтримку молоді, можна істотно знизити рівень правопорушень серед неповнолітніх і гарантувати суспільству стабільний розвиток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Турчиняк Я. І. Правове виховання – виховна діяльність школи, спрямована на формування у школярів знань про право, правових переконань і звичок правомірної поведінки школярів. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/01005716-977b.docx.html> (Дата звернення: 22.09.2024).

2. Капуляк В. П. (2023). Заходи з виявлення причин, що сприяли вчиненню правопорушень дітьми. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. № 4. С. 152–162.
3. Організація індивідуальної роботи з профілактики правопорушень серед учнів ДПНЗ // Навчальний портал “На Урок”. URL: <https://naurok.com.ua/organizaciya-individualno-roboti-z-profilaktiki-pravoporushen-sered-uchniv-dpnz-44236.html> (Дата звернення: 22.09.2024).
4. Корнієнко М. В., Сухарева А. О. (2022). Європейський досвід подолання прояву протиправної поведінки в дитячому середовищі. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 4. С. 182–188.
5. Романова А. С. (2022). Ювенальна превенція під час війни: особливості реалізації повноважень // *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 4. С. 408–411.

REFERENCES

1. Turchyniak, Ya. I. *Pravove vykhovannya – vykhovna diyal'nist' shkoly, spryamovana na formuvannya u shkolyariv znan' pro pravo, pravovykh perekonan' i zvychoy pravomirnoyi povedinky shkolyariv*. [Legal education is the educational activity of the school aimed at forming students' knowledge of the law, legal beliefs, and habits of lawful behavior among students]. Retrieved from: <https://vseosvita.ua/library/embed/01005716-977b.docx.html> (Accessed: 22.09.2024). [In Ukrainian].
2. Kapulyak, V. P. (2023). *Zakhody z vyjavlennya prychyn, shcho spryyaly vchynenniu pravoporushen' ditymy*. [Measures for identifying the causes that contributed to the commission of offenses by children]. *Visnyk Luhanskoho navchal'no-naukovoho instytutu imeni E. O. Didorenka*. No. 4. P. 152–162. [In Ukrainian].
3. *Orhanizatsiya indyvidual'noyi roboty z profilaktyky pravoporushen' sered uchniv DPNZ. Navchal'nyy portal "Na Urok"*. [Organization of individual work on the prevention of offenses among students of vocational education institutions. Educational portal “Na Urok”] Retrieved from: <https://naurok.com.ua/organizaciya-individualno-roboti-z-profilaktiki-pravoporushen-sered-uchniv-dpnz-44236.html> [In Ukrainian].
4. Kornienko, M. V., Sukhareva, A. O. (2022). *Yevropeys'ky dosvid podolannya proyaviv protypravnoyi povedinky v dytyachomu seredovyshchi* [European experience in overcoming manifestations of unlawful behavior in children's environments]. *Pivdenno ukrayinsky pravnychy chasopys*. No. 4. P. 182–188. [In Ukrainian].
5. Romanova, A. S. (2022). *Yuvenal'na prevenciya pid chas viyny: osoblyvosti realizatsiyi povnovazhen'*. [Juvenile prevention during wartime: specifics of the implementation of powers]. *Analitychno-porivnyal'ne pravoznavstvo*. No. 4. P. 408–411. [In Ukrainian].

Дата надходження статті: 17.01.2025 р.

Anastasiya HENERALOVA

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Postgraduate student of the International
and Criminal Law Department
anastasiya.y.heneralova@lpnu.ua
ORCID: 0009-0009-6273-8549

JUVENILE DELINQUENCY: MODERN CHALLENGES AND WAYS OF COUNTERACTION

Juvenile delinquency constitutes a multifaceted socio-legal issue, posing negative consequences not only for the young offenders but also for society at large. This article examines the primary factors that may lead adolescents to engage in unlawful behavior, focusing on family dynamics, social influences, psychological traits, and economic challenges. It offers an overview of various forms of delinquency—ranging from administrative infractions and criminal acts to deviant conduct and internet-based offenses.

Special attention is paid to the specific legal framework in Ukraine that governs minors' responsibility, taking into account both their developmental stage and unique social status.

A substantial part of the discussion is devoted to preventive measures, such as reinforcing the family's role in raising children, incorporating legal education into school curricula, utilizing social services more effectively, encouraging participation in extracurricular activities, and establishing robust resocialization programs. The author underscores the necessity of a holistic approach that involves state agencies, public organizations, educational institutions, and families working together.

Beyond merely lowering the incidence of youth-related offenses, the recommended strategies are intended to guide adolescents toward full-fledged integration into society—a crucial step in cultivating a law-abiding generation. The analysis further explores the personal attributes of young offenders, identifying characteristics such as limited legal awareness, distortion of moral values, heightened emotional reactivity, aggressiveness, and a propensity for risky behavior.

Key influences on the development of juvenile delinquency are also outlined, including socio-economic constraints (e. g., low household income, parental unemployment, restricted access to high-quality education and leisure pursuits) and societal inequalities. Dysfunction within families likewise plays a critical role—manifested by inadequate care, domestic violence, parental substance abuse, and child neglect. Psychological factors, in particular the traits typical of adolescence, the desire for self-assertion, the impact of reference groups, and the incomplete formation of a coherent value system, remain equally significant.

Keywords: minors, offenses, wrongful behavior, prevention, legal regulation, resocialization.